

УСМЕНА КЊИЖЕВНОСТ И СЛОВЕНСКИ НЕОМИТОЛОГИЗАМ КАО ПОДТЕКСТ У ПОЕЗИЈИ ВАСКА ПОПЕ

Александра Појин

САЖЕТАК: У раду се, полазећи од досадашњих истраживања, анализира целокупна поезија Васка Попе у складу са задатом темом. Осим уочавања елемената који сачињавају задати подтекст, прати се и начин на који су они транспоновани као и њихова поетска улога на нивоу поетике песника. Фолклор је посматран у контексту усмене књижевности, али и митологије. Аутор је током истраживања доказао оно што је себи поставио као задатак, а то је да ова два подтекста на нивоу целокупног поетског дела Васка Попе представљају незаобилазну тему изучавања, као и то да су доведени до својеврсног система.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: усмена лирска песма, епски жанрови усмене књижевности, краћи усменокњижевни облици, магија, веровања, анимизам, аниматизам, врховно божанство, св. Сава, вук, Перун, култ предака

Књижевни почеци Васка Попе везани су за педесете године прошлог века¹ што је условило једну од озбиљних књижевних послератних полемика.² Онима који његову поетску реч нису разумели³ представио је опасност за нови поредак, а они који су промишљали у новом духу, препознали су у њој истинске вредности и значења⁴. Од тада па до данас Васко

¹ Види: Анкица Васић, *Библиографија Васка Поје, књ. 1, Песникова дела*, Нови Сад 1997.

² Види: Анкица Васић, *Библиографија Васка Поје, књ. 2, Литература о песнику и његовом делу*, Нови Сад 2006. и *Кора Васка Поје: кријивке и њолемике (1951–1955)*, прир. Гојко Тешић, Вршац 1997.

³ Богдановић Милан, *О поезији у једном броју Младосћии, Стиари и нови*, 4, Београд 1960.

⁴ Зоран Мишић, *Поезија ојседнујих ведрина, Реч и време. Разговори о поезији*, Ново покољење, Београд 1953.

Попа са несмањеним интензитетом заокупља пажњу изучавалаца књижевности.

Како је која књига поезије настајала тако се ширио спектар могућности за изучавање поетике Васка Попе и долазило се до сазнања који су то све подтексти значајни да би се одгонетнули сви њени, мада рекли бисмо ипак готово сви, значењски нивои. Тако знамо да је читаоцу – изучаваоцу неминовно познавање српске усменокњижевне традиције, митологије, како словенске тако и светске, потом средњовековне књижевности, али и мање познате кабалистичке и алхемијске традиције. Без жеље да важност ма ког од ових подтекста минимализујемо, на почетку свога истраживања одлучили смо се да тема нашег рада буде усмена књижевност као подтекст поезије Васка Попе, јер сматрамо да је он ипак један од доминантнијих. Не много одмакавши у анализама, схватили смо да бисмо истраживање умногоме осујетили ако бисмо мотиве из словенске, односно српске митологије само *провукли* кроз усменокњижевни подтекст. Стога смо одлучили да теми прикључимо и тај елеменат формулишући га термином Новице Петковића као словенски неомитологизам⁵, сматрајући га у потпуности адекватним. Тако је тема и коначно дефинисана као Усмена књижевност и словенски неомитологизам као подтекст у поезији Васка Попе. Осим ова два елемента, учили смо, наравно, и неке друге елементе из усмене традиције. Реч је о фолклорним облицима које такође срећемо у мотивским релацијама са поезијом овога песника, али смо, узимајући у обзир и дефиницију фолклора⁶, ове облике подводили под појам усменокњижевна традиција.

Наравно, на свом истраживачком путу морали смо се сусрести и са литературом која се дотада бавила нашом темом. На нашу срећу, може се рећи да тема није била обимније истражена. Аутори који су се њоме бавили узимали су за истраживачки корпус поједине мотиве, песме, кругове песама, а у мањој мери су се бавили књигама поезије у целини⁷. То нам је оставило простора да, узимајући у обзир те резултате, наставимо и дођемо на крају до онога што смо и поставили као тезу, а то је да ова два подтекста у поезији Васка Попе сачињавају својеврсни систем на нивоу цело-

⁵ У *Уводној напомени* за зборник радова о Растку Петровићу Новица Петковић каже: „Пажљивом историчаревом оку неће промаћи да је заправо Растко Петровић не само у прози него, на можда занимљивији начин, и у поезији зачетник оне појаве која се у данашњој науци о књижевности помиње као словенски неомитологизам. Од 1920. године он проткива своје песме ликовима и мотивима из дотада занемарене словенске митологије, највише очуване у фолклору. Авангардна уметност – у свету, па и код нас – окретала се према древним примитивним културама. Растко Петровић у томе ју је следио, а при обликовању древног градива примењивао је модерне песничке поступке.”, *Песник Расіко Петровић*, зборник радова, Институт за књижевност и уметност, Београд 1999, стр. 8–9.

⁶ Види одредницу *фолклор*, *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад 2007.

⁷ Овом приликом, наравно, неће бити навођени сви текстови који су укључени у библиографију приликом истраживања.

купног дела. У раду се нисмо бавили ни критичком анализом досадашњих истраживања, али је она ипак на један имплицитни начин присутна. Ипак, навешћемо овом приликом неколике радове који су нас охрабрили у намери и потврдили нас у сопственим разматрањима. Реч је о следећим текстовима: предговор Ханифе Капицић Османагић под насловом *Васко Попа: лирика, еп, мит*⁸, затим *Студије о њоеици Васка Попе* Весне Цидилко⁹; потом радови објављени у зборнику о Васку Попи¹⁰ – С. Самарџија, *Трагом родне њонорнице*, Бојан Јовић, *Неки аспекти мошва вука код Расика Пејровића и Васка Попе*, Љубинко Раденковић, *Вучја тема у њоезији Васка Попе* и незаобилазан рад Хатице Диздаревић Крњевић, *Сацаишавање са њтрадицијом – У њејажу Њејочин-њоља Васка Попе*¹¹. Наравно, постоји још низ аутора којима дугујемо захвалност.

У уводном делу рада позабавили смо се и књижевноисторијским луком Момчило Настасијевић – Растко Петровић – Васко Попа не бисмо ли успоставили делимични пут који је условио утицаје на нашег песника у датом дискурсу. Сматрамо да је тај сегмент разматрања био неопходан, али и да изискује много више пажње него што смо ми били у могућности да му пружимо с обзиром на оквире наше теме¹².

Идеја рада била је да се у осам књига поезије Васка Попе уче усменокњижевни елементи као и они који припадају равни словенског неомитологизма, потом да се види њихова функција као и начин транспоновања мотива, да би се на крају поставио извештај систем који влада у њиховом спровођењу. Као корпус за истраживања послужила су нам она издања књига која је сам песник означио као коначна. Анализирали смо књиге хронолошки, а након сваке анализе извели одређене закључке. Одлучили смо се да задате подтексте анализирамо редом у песмама и циклусима, јер би другачији метод само оптеретио рад непотребним понављањима примера. (Под другачијим методом подразумевамо анализу по елементима подтекста, а не по песмама и циклусима онако као се они у књигама нижу.)

Анализирајући у задатом кључу књигу песама *Кора* дошли смо до закључка да су у њој у већој мери заступљени елементи везани за усмену књижевност. Од тих елемената присутних на нивоу жанрова на првом месту издвојили смо загонетку, доминантну у циклусу *Сисак*, али и у неким песмама других циклуса. Загонетка је поетски модификована, али и као таква задржала је кључне елементе усменокњижевног предлошка на нивоу структуре и садржине. Такође и избором појмова Попа се приближио

⁸ Васко Попа, *Пјесме*, Сарајево 1990.

⁹ Весна Цидилко, *Студије о њоеици Васка Попе*, Београд 2008.

¹⁰ *Поезија Васка Попе*, зборник, Београд 1997.

¹¹ Хатица Диздаревић–Крњевић, *Сацаишавање са њтрадицијом, У њејажу Њејочин-њоља Васка Попе*, Београд 2002.

¹² Исходи до којих смо дошли у овом делу истраживања неће овде бити наведени, јер захтевају више простора.

успенем загонетачу. Осим загонетке, препознали смо и сегменте које можемо довести у везу са народним бајкама и епским песмама. Из бајки препознајемо мотивске сегменте, а из епских песама уочили смо, поред мотива, и атмосферу која карактерише јуначке песме. У анализама приметили смо и непобитне везе народних веровања са овом књигом песама. Поменућемо веровање у пса који код Попе има искључиво негативну конотацију, даље веровање у змаја, услужног духа, живу воду, персонификовани ветар, станац камен. У овим веровањима неизоставна је њихова веза са митском основицом. Митску потку смо открили и у веровању о равноправности свих микрокосмичких елемената у оквиру самог космоса, при чему подједнаку улогу у његовом устројству имају сва жива бића (човек, биљке, животиње), али и предмети. Још један од значајних елемената је и веровање у дрво света које овде додуше подразумева само сферу земаљског и подземног. Не мање важан јесте и поглед на свет у релацији макро и микрокосмоса, при чему их Попа варира и спроводи у оба смера приликом објашњавања непознатог познатим. Поменућемо још само и асоцијативну везу са веровањем о постанку човека заснованим на етиолошком миту. Већ у овом прегледу елемената заснованим на усменокњижевној и митолошкој бази могли смо утврдити правце којима ће се надаље кретати поетика Васка Попе.

Наредна књига песама *Нејочин-поље* већ је у самом наслову указала на везе са усменокњижевном традицијом. Наиме, полусложеница – загонетка, већ виђена у претходној књизи, добила је сада нова одгонетачка значења. У основи довела је у директну везу појмове живот и смрт, с том разликом што се у књизи *Кора* та веза могла свести на ратну опасност. Овде је пак реч о много ширем значењу.

Да пођемо редом. Циклус *Игре*, по нашем мишљењу, представља извесну иницијацијску припрему за живот. Видели смо такође на који начин овај круг песама кореспондира са народном традицијом – почевши од веза са конкретним народним играма, па до саме њихове сврхе, с тим што је код Попе игра сачувала, већ поменути, дубљи слој функција. У овом кругу препознали смо и неке од усменокњижевних жанрова интерполиране у ткиво песама. Циклус песама *Косиј косији* представља својеврсно виђење живота након смрти, при чему се готово доследно прати однос човека усмене традиције према животу, односно смрти и, условно речено, животу после смрти. Наиме, живот је циклус, нема његовог прекида ни након смрти, само се наставља на другој егзистенцијалној равни. Најкомплекснији по питању како усмене традиције тако и народних веровања је круг *Враији ми моје крџице*. У њему испреплетени егзистирају бајања, клетве, заклетве, псовке, као и мотиви из усмених бајки везани за демонска бића. Читав круг представља дијалог без експлицитног саговорника. Дефинисали смо тог невидљивог саговорника као свеприсутну злу силу, некакав урок, зло које прети током целог човековог живота. Сходно томе и начин комуникације са тим уроком у складу је са комуникацијом знамом усменој традицији, па отуда онај набројани низ. Као и у оригиналним поставкама, тај вербални

ниво прате и извесни обреди и магијске радње који су мотивски такође присутни у овом кругу песама. Циљ говорника у песмама је као и онај код човека усмене традиције – отерати зло у његов простор и тако сачувати како појединца тако и заједницу. Књига песама завршава се кругом песама *Белушак*. Осим елемената везаних за жанрове усмене књижевности, како на стилском тако и на мотивском нивоу, препознали смо и својеврсна виђења космоса, односно постанка света – светова, који паралелно егзистирају. Уз то види се и став да космос егзистира по одређеним правилима, а да се ни један његов сегмент не сме занемарити да би он одржао егзистенцијалну равнотежу.

Један од највећих изазова током наших проучавања била је књига песама *Споредно небо*, јер је често било тешко одвојити подтексте који су нама битни од неких других. Изводећи закључке анализа ове књиге често смо морали заузети ставове са веома великом дозом резерве, јер сматрамо да су неки од њих можда исувише смели. Сама насловна синтагма, рекло би се, у складу је са народним веровањима о постојању седам или чак девет небеса, тако да помен споредног неба имплицира и постојање других. Даље, небо је, у складу са веровањима, повезано са центром – срцем света, стубом или коцем, тачније дрветом света, што смо такође уочили као мотив у појединим песмама ове књиге. На небу су живели, осим божанстава, Месец, звезде, муње и Сунце као божје око. Све те представе биле су повезане за главно небо. Овде је, међутим, реч о споредном и оно је како смо видели везано за човека, који је у односу на космичке релације неважан. Низом мотива из митолошких песама, у којима се очитује персонификовање небеских становника, Попа се такође приближио древном човеку и његовом поимању космичких дешавања. Приметно је да је код Попе човек у њима улез, чиме као да се директно наглашава његова безначајност у односу на општи космички поредак. Поред везе са митолошким песмама уочили смо и оне са појединим деловима сижеа усмених бајки о месту где се крије снага, тј. живот¹³. За животом се у тим песмама и трага. Што се митолошког плана тиче поделили смо га на онај који се тиче словенске митологије, затим на онај који је везан за митове о постанку човека, као и оне о крају, односно постанку света. Једна од веза са словенском митологијом је појава низа мотива који се тичу липе као култног дрвета у религијском смислу, али и ње као симбола дрвета света. Липа овде представља базу старе религије, тј. њеног идентитета оличеног у прошлости. Препознали смо и симболику огњишта, дима и славског колача, што је опет све у вези са прецима. У неким песмама се види да су везе са традицијом и прецима покидане, а на тај начин се удаљило и од божанске суштинне, док се у неким опет види трагање за тим везама и безуспешни покушаји поновних њихових успостављања. Једна од важних веза са митолошким слојем била би и деификовање сунца, при чему оно представља, вероватно,

¹³ Реч је посебно о песмама круга *Липа насред срца*.

врховно божанство. Сунце је представљено у складу са усменом традицијом и веровањима у персонификованом обличју. И у овој књизи песама, као и у претходној, један од битних сегмената је комуникација са неименованом силом. Она је општа и изнад човека, он јесте у њеним оквирима, али не исто што и она. Овога пута бисмо је назвали космосом. У кругу песама *Размирица* види се подређени човеков положај у односу на ту силу, и жеља за животом – очовечавањем, док је у кругу *Раскол*, рекло би се, човек успео да се оствари у неком новом поретку и постаје независан од поменуте силе. Оба ова циклуса могли бисмо посматрати као мит о постанку човековом, али и крају једног света – цивилизације и настанку новог. Целу књигу могли бисмо посматрати као вид успостављања космичког поретка. Космичка сцена постављена је у почетном циклусу, а наставља се у следећем, где се осећа присуство човеково. Наставља се космичка игра у којој су сукобљени људски и космички принцип, при чему њихов однос бива амбивалентан. Следеће успостављање поретка било би на релацији потомака и предака, тачније времена садашњег, отуђеног од традиције, и оног којим су потомци везани за прапочетке. У свим овим односима видан је најједноставније речено сукоб таме – хаоса и Сунца, светлости и човека – космоса.

Књига песама *Усправна земља* базирана је на три временске равни – митској, историјској и оној која се тиче времена садашњег, при чему прва од њих прожима и друге две. Важно је истаћи да мотиве који би требало да су везани у потпуности са хришћанством, Попа доводи у везу са мотивима који су у сагласности са словенском митологијом и периодом многобоштва. Тако је, када пева о хришћанским богомољама, уочљива њихова повезаност са Перуном, Сунцем, соларним култом¹⁴. Градећи лирски лик св. Саве, Попа га је у потпуности усагласио са оним који припада усменој традицији, па је чак отишао и даље изводећи мотивацију веза овог свеца са старијим божанствима, чак са врховнима¹⁵. Такође, св. Сава је у кругу песама *Савин извор* доследно приказан у паганском, многобожачком, чак териоморфном дискурсу. Важно је и запажање да је, иако пратећи тај дискурс, песник у малом броју случајева приказао св. Саву са хтонским предзнаком, а када је то и учинио, врло брзо га је превео у соларни. Желимо да нагласимо и то да је светац на различите начине означен као својеврсни наследник бога Перуна, за којег сматрамо да код Попе претставља врх српског пантеона. Св. Сава је очито присутан као доминанта у целој књизи,

¹⁴ Обратимо само пажњу на кованице *сунцородица* и *сунцомоља* у песмама *Поврашак у Београд* и *Горња шврђава*, где анологија са кованицама *Богородица* и *богомоља* указују на присуство соларног култа у поезији Васка Попе. Осим наведених примера постоји још низ у којима је сунце именовано (ин)директно.

¹⁵ Иако је приметно да се Попа користио делима Веселина Чајкановића везаним за ову тему, дошли смо до веома важног закључка – песник је одступио од Чајкановићевих претпоставки по којима је врховни бог Срба био хтонског карактера, а уз то – код Попе он није Дабог него дефинитивно Перун.

при чему се појављује директно или индиректно у свим њеним циклусима. Анализирајући ову књигу песама запазили смо и да је један од важних мотива везан за култ предака и односе потомака – народа – племена према њему. Преци су овде презентовани у виду свеца, значајних јунака српске историје, а са њима се у везу доводе и вукови, чија улога варира од њихових савременика, преко учесника у догађајима, па до потомака. Сви именовани преци, опет, заправо чине елементе једног и то врховног претка који је оличен, верујемо, у Перуну. Што се релација које се односе на усмену традицију тиче, препознали смо жанровске утицаје и народна веровања (лева и десна страна, црна боја, вампирizam и др.). Тако смо препознали легенде о св. Сави, о Косовском боју, уз које запажамо и поједине песме козовског циклуса. Лирска врста коју смо препознали је тужбалица, а од мањих облика констатовали смо загонетку, клетву, басму, народни израз. И напоследку, истакли бисмо поново приметну опозицију светлост–тама, тј. Сунце–мрак, на којој су мотивационо базиране многе песме у књизи. Сада већ слободно можемо рећи да се мотив Сунца у поезији Васка Попе доводи до култа, а наравно у складу са временима словенских односно српских прапочетака.

Наредна књига песама, *Вучја со*, готово да је у потпуности испевана на митолошкој основи, па чак и када запажамо усменокњижевне елементе, они су у митолошком контексту. У току анализа наметнуо нам се закључак да је Попа испевајући песме ове књиге више посезао за литературом везаном за мит него за усмену књижевност. *Главни ликови* у књизи су лирски субјекат из првог круга, који изједначавамо се вучјим копилетом из последњег, затим Вучји пастир, Хроми вук и Огњена вучица, односно Вучја земља. Хроми вук презентован је као свргнуто божанство. У почетним циклусима види се да су га свргнули представници нове – хришћанске религије, али касније би се могло закључити да он као представник исконске традиције постаје мета сваком тренутно доминирајућем систему власти. Интересантно је како је Попа изградио његов лик. Види се да је посезао за литературом везаном за овај религијски период, али оно од чега је одступио је представка божанства као хтонског. Као што смо видели и раније, код нашег песника, лик врховног бога означен је као соларни, а поједини мотиви доводе га у везу са Перуном. Сматрамо да је Попа одбацио Дабога као претпостављено врховно божанство српског пантеона и ту улогу доделио баш Перуну. Чак и када се пева о Вучјем пастиру – св. Сави, хтонска раван је минимализована, тако да овај светац код Попе није као код Чајкановића наследник Дабогов, него Перунов. Поменућемо и то да је бог приказан у свом териоморфном облику, а веза са њим се може успоставити помоћу медијатора св. Саве. Поред врховног божанства и његовог посредника у комуникацији са племеном св. Саве, у књизи имамо и вучицу која би извесно била женско божанство. С обзиром на то да Перун представља сунце – небо – мушки принцип, она би била женски принцип, тј. земља сама. Тачније вучица јесте земља – прародитељка људи, али и родитељка

целог племена – народа. Појављује се у књизи у два обличја – териоморфном и као људско биће. У циклусима *Огњена вучица* и *Огњена земља* види се у релацијама са вуком – богом – сунцем – небом, с том разликом што је у првом измучена, на ивици егзистенције, на помоћи своме племену и у ишчекивању сједињења са вуком, а у другоме је успавана, невина, али опет у ишчекивању божанског спајања. Истакли бисмо и то да је богиња у првом циклусу више приказана на космичко–митолошком плану, а у другом на митолошко–националном, при чему земља значи исто што и држава. Разматрајући даље, питали смо се шта би у овој књизи представљало ту константну вековну опасност за народ – племе – вукове. Не бисмо се сложили са ставом да су то само нововерни прогонитељи или Турци. Мислимо да је довољно прихватити Попину номинацију *џси*, јер од првих књига песама они представљају све зло које прети народу, тако да тај појам обједињује све нападаче, без обзира на историјску раван, који угрожавају родни и национални идентитет било да је реч о *сџољашњем* или *уну-џрашњем* непријатељу. Тако са једне стране имамо вука – вукове – бога, а са друге псе, њихове вечите непријатеље. На крају можемо рећи да књига песама *Вучја со* почива на сукобу старог – традицијског – коренског, и новог – освајачког, које те корене угрожава и подсеца, било да је реч о рушилачком походу на словенске гајеве, нападу Турака или цивилизацијском напретку. Сходно томе мислимо и да су први и последњи циклус заправо глас потомка из савременог доба, потомка који жели да сачува и са осталим саплеменицима–сународницима подели свест о припадности и истинском идентитету народа чији је припадник. Тачније, тај потомак, вучје копице, пева кроз све циклусе и самозвано постаје гласник свих предака на челу са врховним – родоначелником, а узео је себи задатак да своје племе – народ осветли, подсети, односно упозна са његовим истинским идентитетом.

За разлику од пређашњих књига песама, у којима се Попа кретао ширим просторима митског и националног, у књизи *Живо месо* ти простори су сужени на терен Баната, односно Вршца са околином, а актери су сада људи из песничког непосредног окружења. Ипак, тиме није сужена и временска раван, јер се, како смо видели, догађаји из времена садашњег преплићу са древнима у виду уплива народних веровања, а сви лирски субјекти укореењени су дубоко у митску традицију. Певајући о члановима своје породице, и себи самом, Попа их представља као потомке вучје лозе, тако да су конкретно именовани преци у вези са митским. Чак и када су они означени демонским атрибутима, нису негативно обележени, него у складу са дубоким веровањима о овим бићима, у којима су они везани са култом предака и ужом заједницом сродника¹⁶. Посебно се истиче идеја да су сви они у вези са родоначелником, вуковима, али и вучјим пастиром – св. Савом. Поред везе са териоморфним обличјем божанства, препознали смо и мотиве где је врховно божанство заправо део соларног култа, а личности су

¹⁶ Нпр. песме *Вучја сенка* и *Изгубљена црвена чизмица*.

са њиме у неизоставној вези¹⁷. Поред врховног божанства препознали смо и неке друге везане за плодност, тако да у ужој сродничкој заједници видимо инкарнације дела словенског пантеона, али и круг, рекли бисмо, породичних демона¹⁸. Осим наведеног, у књизи је препознатљиво и веровање о кружном току живота, у којем до коначности људске егзистенције не долази ни после смрти, било да је реч о преласку душе у онострано у виду демона или пак о њеној сеоби у животињу, биљку или чак другог човека. Ово све иде као потврда тези о анимистичком слоју веровања као мотивском ланцу ове књиге. О анимизму се говори директно или се помиње у виду навода обичаја и веровања. Дакле, идеје које карактеришу књигу песама *Живо месо* биле би – да смрти као коначног завршетка егзистенције нема, и, даље, да су преци, чак и они најудаљенији, на различите начине укључени у живот потомака. Те идеје потпуно су засноване на митској димензији, јер су биле уткане и у поре свих древних веровања – преанимистичких, анимистичких, као и оних о конкретним боговима прехришћанског доба. У складу са тим видно је изражен и култ предака – један од кључних подтекстуалних елемената код Васка Попе.

У књизи песама *Кућа насред друма* нема много елемената везаних за усменокњижевни и словенски митски подтекст. Од тридесет четири песме (у које убрајамо и *Зайисе о кући насред друма*) у свега једанаест препознали смо поменуте елементе. Реч је о именованима у складу са народним веровањима и поновно увођење пса који је синоним за зло. У циклусу *Очи Суијјеске* интерполирана су и веровања о борби за Сунце против але, при чему је оно изнова кључни симбол живота и опстанка. У истом циклусу запазили смо и реверзибилан процес постања човека¹⁹. Циклус песама *Кућа насред друма* испеван је у епском маниру, са наглашеном бајковитом атмосфером. У њему препознајемо легенде о подизању важних грађевина, које истовремено можемо повезати са митовима о постанку света, прецизније оног момента када се одвајају небо и земља, чиме се обезбеђује простор у којем ће живети људи. Тај добијени простор био би метафорична представа наше државе од њеног постанка, али и других небезбедних простора у којима постоји опасност од туђег и страног присуства. У складу с тим у циклусу је препознатљиво и веровање о опасности од раскрсница и сила које владају на њима.

Последња књига песама Васка Попе *Рез* у најмањој мери је у вези са нама важним подтекстима. Од тридесет седам песама које је сачињавају, само у пет смо препознали експлицитну везу са нашом темом. У анализи-

¹⁷ У песми *Сусрећ са праочевима*, нпр., види се поштовање култа божанства стоке и плодности, али и Сунца.

¹⁸ Песме о Султани Урошевић, Илији Луки Моруну, Милошу Попи Немцу...

¹⁹ *Из меса нам се живој рађа земља / Груда за ђрудом камен за каменом (...) / Из даха нам се лудој небо рађа / Ведрина за ведрином звезда за звездом / Видик за видиком / Снађа нам у њланине сазвежђа расије...*

раним песмама истиче отуђеност od традиције koja je проистекла из друштвеног напретка и урбаног градског живота. Везу са правим а занемареним вредностима живота који је био у складу са природним начелима препознају још само ретки појединци²⁰. Већина је подлегла отуђивању од сопственог исконског порекла. Страх од новог начина живота очитује се и у неколиким песмама које нисмо анализирали у задатом кључу. То су песме: *Ласиин језик*, *Предање о велеграду*, *Улично чудовишће*, *Сновно васишћање*, *Човекова чешири шочка*, *Велике ћушалице*, *Лије поврашнице*, *Велеградска пјесма*. Сходно томе, ипак се на неки начин готово половина песама у овој књизи доводи у везу са основним мотивом – сликом прекида са националном и родном традицијом. На крају, можемо рећи да је *рез* заиста видан и да се на њему инсистира у истоименој збирци на једном вишем нивоу. И само знамење *Реза* – маказе, можда би се, осим очите симболике, могло повезати са веровањем од заштите од демона, који би овде био демон цивилизације, крајње негативно конотиран, који означава прекид веза са свим оним што у континуитету чини биће човека – становника како ових простора тако и целе планете.

Анализирајући сваку од књига поезије Васка Попе у складу са задатим подтекстима, на крају смо дошли до закључака који иду у прилог нашој тези са почетка: да је на нивоу изучаваних подтекста могуће утврдити одређени систем. Од усменокњижевних жанрова препознали смо утицаје лирских и епских књижевних врста, краћих усмених облика, али и различитих веровања који неизоставно чине део усменокњижевне традиције, као и фолклорних облика, тачније игара. Када је реч о митској равни, очити су били антропогонијски и космогонијски митови, елементи словенске митологије, али и демонолошки, анимистички и аниматистички религијски слојеви, који су претходили слоју веровања у индивидуалне богове Словена. Сваки од усменокњижевних облика, као што смо видели, вариран је и модификован, али је задржао и своје основне функције и карактеристике у складу са онима које је имао у изворном времену настанка. Загонетка је једна од доминантних врста у књизи песама *Кора*, а уочљива је и у књизи *Нејочин–поље*, док се у доцнијима појављује веома ретко. Песме које смо означили као загонетке у блиској су вези са усменим предлошком тако што имају сличности на нивоу структуре као и појмова о којима се загонета, а препознатљива је веза и са конкретним усменим загонеткама. Загонетка је најдоминантнија у циклусима *Сјисак* и *Предели*. Током анализа приметили смо да је Попа у својим песмама–загонеткама инсистирао на конструкцији својеврсне слике савременог света и живота у њему, што се такође доводи везу са усменом загонетком која нам презентује древног човека и његов однос према свету који га окружује и самоме себи. Тако смо увидели да Попа сматра да је човек његовог доба у несагласју на првом месту са

²⁰ Илустративан пример за ову тврдњу су песме *Доручак у велеграду* и *Пролазник и шойола*.

самим собом, а затим и са свим сегментима живота који га окружавају, па тако и са целим космосом, што се, наравно, драстично разликује од живота и става усменокњижевног загонетача. И управо користећи се загонетком као поетским предлошком Попа је заострио ту подвојеност истичући да се нови човек одвојио од исконске суштине живота, тако да би ове песме представљале опомену и критику или чак упозорење да се са таквим ставом и односом може доћи до апокалипске људскости која је везана за живот у градовима. Другачија је ситуација само са загонетком непочин-поља, која би била метафора за опасност од ратног разарања које егзистенцијално прети човеку, мада је и овде човек тај који изазива свеprisутну опасност.

Поред загонетки, уочили смо да је Попа користио и пословице, фразеологизме и устаљене изразе и то тако што их је трансформисао у складу са значењским слојем песме огољујући њихову метафоричност до нивоа дословности тако јој додељујући нови метафорични слој или је, оставши при њиховој изворној метафоричности, преводио на виши ниво.

Лирска усмена поезија као део подтекста могла би се свести на два нивоа. Први би обухватио оне песме у којима смо препознали мотиве конкретне усмене лирске песме и оне где су се везе оствариле на плану синтаксе и атмосфере као и алузије на садржај, наравно добијајући поетски модификоване нове нивое значења. Тачније, конкретна усмена творевина била би предлошак стварању новог поетског текста који у себи чува и изворна значења, али добија и нова, готово умерена. Други ниво препознали смо у књизи *Споредно небо*, где је песник посегнуо за митолошким песмама, не преузимајући конкретне мотиве него задржавајући се на слоју веровања, атмосфере и грађењу лирских субјеката – небеских тела која су, у складу са поменутом врстом, персонификована. Оне песме Васка Попе које смо сврстали у условно речено митолошке учествују у формирању одређеног космогонијског мита. Поред наведених лирских облика запазили смо у песми *Зайевка* и тужбалицу која се очитује како на вербалном тако и на синкретичком нивоу.

Од епских жанрова усмене књижевности у улози подтекста идентификовали смо епску песму, легенде и приче и бајку. Од епских песама у току проучавања приметили смо да се Попа највише базира на онима из косовског круга. У појединим песмама циклуса *Предели* видели смо да песник у жељи да представи испразност живота савременог човека и његов пораз ствара атмосферу попут оне коју срећемо у епским песмама поменутог круга када се приказује разбојиште након поражавајуће битке. Асоцијативне везе са појединим мотивима пронашли смо и у песмама књиге *Споредно небо*, с тим што су они модификовани и смештени у космичке димензије у улози креаторских елемената за стварање новог света. Косовски циклус се готово цео нашао у књизи *Усјавна земља* у циклусу *Косово поље*. Од мотива из легенди и прича најзаступљенији су они везани за св. Саву. Лик овог светитеља код Попе у потпуности је изграђен по угледу на усмени предлошак и максимално базиран на прехришћанским наносима,

тако да је хришћански светац у паганском руху, са атрибуцијом и дејствима усклађеним са слојем веровања везаним за некадашње врховно божанство. Запазили смо и искорак од овог слоја, јер је св. Сава као наследник врховног бога, па самим тим и сам врховни бог готово искључиво соларног карактера. Иновативно је, дакле, довођење Савино у везу са Перуном. Запазили смо такође и пренаглашеност вучјег мотива када је овај светац у питању, тако да га понегде дословце представља у териоморфном облику. Св. Сава је представљен као народни учитељ, али и као вођа у пресудним биткама, тако да је он заправо свеопшти чувар традиције и националног идентитета у више нивоа.

Међу усменим причама чије смо мотиве учавали на више места је и тип попут приче *лаж за ојкладу*, с тим што Попа узима и модификује древни значењски слој овог типа када оне нису биле шалтиве приче него део слоја везаног за иницијацију, па тако сачињавале део митског. Бајка се као део усменокњижевног подтекста јавила у два облика – у виду појединачних мотива усклађених са садржајем одређене песме и у облику устаљених почетака и бајковитих атмосфера. Прву групу мотива чинили би они везани за бића – ликове бајки као што су вештица, и они попут окамењивања, дивске лобање – пећине, крађе атрибута, места где се крије снага, трансформације бића и предмета и сл. Устаљене почетке и бајковиту атмосферу уочили смо у књизи песама *Сјоредно небо*. Ако бисмо бајку посматрали као трансформисан мит, могли бисмо рећи да њени елементи код Попе такође имају митску димензију, чиме се изнова успоставља веза са дубљим значењским слојевима овог усменокњижевног жанра.

Велику улогу у креирању појединих песама и циклуса код Попе имало је и веровање у магијско дејство речи. С обзиром на то да је проистекло из представе о постојању два света – сопственог и туђег, тај његов сегмент очит је и код Попе. Видели смо да се он користи клетвама, заклетвама, бајањима и псовком као изразом комуникације са злом које проистиче из подручја са оне стране. То зло, именовано као чудо, тера се на веома високом нивоу вербалне агресије у свој крај, а све у жељи да се живот лирског субјекта врати у пређашње стање. Иако су неки аутори то чудо идентификовали као смрт саму, мишљења смо да је оно код Попе синоним за све врсте зла и опасности које прете човеку.

Игру, коју смо посматрали са гледишта етнолога и фолклориста, пронашли смо у Попиним првим двома књигама поезије, с тим што се у *Кори* она јавља као *иџра духа*, а у *Нејочин-јољу* у облику *забавних* и *вишешких* игара²¹. Попа није посезао за овим видом стваралаштва да би показао да је човек у једној од својих димензија *homo ludens*, него је опет проникнуо у митску димензију када су игре заправо биле одсејај иницијацијских обреда, односно извесни вид припрема за живот.

²¹ Подела је преузета од Тихомира Ђорђевића, види: Тихомир Р. Ђорђевић, *Српске народне иџре*, СЕЗ, 9, књ. 1, 1907.

Помињали смо током анализа и мотиве везане за дрво света, тј. дрво живота – *axis mundi*. Показали смо да је оно присутно у свом потпуном обличју у целом делу, тачније преко различитих мотива успостављена је оса свет подземног – хтонског – свет људи – свет богова. У складу са веровањем о овом дрвету сви ови светови су код Попе представљени из визуре човека – изгледају исто, али попут слика камере опсуре. Осим повезаности трију простора, препознали смо и конкретне представе везане за ово веровање у мотивима дима и котлова, липе, стубова који небо држе и сл. Такође је очит и мотив куће која је као *imago mundi* у вези са *axis mundi*, што је случај у песми *Доручак у велеграду*.

Без обзира на то што у литератури нисмо пронашли да је српској традицији био познат антропогонијски мит, он је препознатљив код Попе и сматрамо да је преузет из шире словенске традиције. Највише мотива које смо довели у везу са овим митом препознали смо у књизи песама *Кора*, али и у неким деловима књиге *Сћоредно небо*, где је он представљен као сегмент космогонијског мита. Термин космогонијски мит укључили смо у разматрања већ поменути књиге *Сћоредно небо*, али и циклус *Кућа насред друма*, и то тако што би он овде био модификован и представљен као стварање човековог космоса и новог човека, односно успостављање новог космоса након хаоса – у збирци, а у циклусу би био у симболичкој равни, где стварање куће представља микрокосмички еквивалент космогонији.

Током анализа говорили смо такође о анимистичком и аниматистичком слоју веровања. Први је карактеристичан за циклусе *Сћисак* и *Белућак*, као и *Знамења*, где су у складу са веровањем сва бића и предмети оживљени, тј. персонификовани, што је у складу са веровањем да сви елементи појавности имају душу. Аниматизам, тј. његов слој веровања у демонска бића оличена у живог мртваца – вампира видели смо у појединим песмама различитих циклуса. Важно је истаћи да ова бића код Попе нису негативно конотирана, јер их сматра само хтонским обличјем чланова своје породице или шире – славних предака, чиме је такво њихово посматрање у дубљој вези са традицијом. Током анализа открили смо и мотив сеоба душа покојника у друга жива биће, чиме смо и метемпсихозу уврстили у слој веровања препознатљив код Попе.

Култ предака био је и остао један од важних сегмената у религијској равни Словена, односно Срба. Основна његова функција била је веровање у нераскидиву везу потомака и предака као и могућност деловања предака на живот људи, било да је реч о конкретном претку из породице или о предачкој множини која има утицаја на целокупну заједницу. Код Попе смо препознали оба ова слоја веровања. Сматрамо да не грешимо када кажемо да су преци код њега оличени у св. Сави, Перуну, косовским јунацима, Карађорђу, вуковима, кнезу Лазару и сваки од ових субјеката на изванредан начин комуницира са својим племеном – народом и утиче на њихову судбину у конкретној историјској ситуацији када им је помоћ потребна. На дру-

гом плану, ту су чланови породице самог Попе као лирског субјекта, чија је улога идентична. Свим досадашњим изучаваоцима старе српске религије било је тешко да, с обзиром на недостатак материјалних доказа, докуче које би то божанство представљало врх српског пантеона, као и то да ли је он доиста и постојао. Веселин Чајкановић, на којег се, видели смо, Попа ослањао када је реч овом проблему, тврдио је да је у питању Дабог, који је имао изразито хтонска обележја, а да је један од прежитака тога бога био и св. Сава. Међутим, мислим да смо успели да докажемо у којој мери је Попа направио отклон од тих истраживања, дајући нам у својој поезији представу врховног бога соларног карактера, дакле Перуна. Па чак и када је св. Сава био репрезентант његов у млађем религијском слоју уз пратњу вукова или чак и сам у том териоморфном обличју, он је у већини случајева приказан са соларним особинама које указују на везе са Перуном. Такође, у оним песмама где видимо слике порушених гајева и свргнутог бога – вука поново се атрибуцијом он карактерише као Перун. Ако напоменемо још и да су видни били мотиви у више књига песама где се сунце поистовећује са богом, дефинитивно се може извести закључак да Попа одбацује идеју да би врховно божанство Срба могло бити хтонско, чиме оповргава став да Србе ништа није везивало за веровања у култ светлости, тј. Сунца. Осим врховног бога, код Попе срећемо и женско божанство – вучицу која није ништа друго него мајка Земља – велика мајка, а при анализи мотива везаних за њу препознали смо и својеврстан космогонијски мит о стварању света и људи спајањем неба – бога сунца и мајке земље. Желимо још да напоменемо Попину представу о вуку родоначелнику, који се кроз књиге песама *Усјравна земља* и *Вучја со* може довести у везу и са књигама *Рез* и *Живо месо*, чиме се затвара круг у којем су повезани сви преци почевши од митског претка – родоначелника, преко историјски важних личности до конкретних песникових предака. Тиме је повучена линија од прапочетака народа, старих Словена, преко преласка у нову религију, кључних за заједницу историјских догађаја, па до савременог доба.

Верујемо да смо успели да докажемо колико су усмена књижевност и словенски неомитологизам битни подтексти за разумевање поезије Васка Попе и да њихово проучавање заиста представља императив. Сматрамо такође да је њихова улога да ре-креирају национални културно-историјски идентитет. Изводећи све значајне елементе народног стваралаштва и религијске планове Попа није само рехабилитовао њихов дубоки значај за опстанак једног народа него и наговестио или чак опоменуо своје саплеменике каква им опасност по опстанак прети ако се доследно утопе у цивилизацијске помаке који подразумевају и самозабрав идентитета и препусте се молоху града отуђивши се од свега исконског и суштинског, живећи само у времену садашњем²².

²² Овом приликом презентован текст је својеврстан резиме ауторове докторске дисертације.

Aleksandra Popin

ORAL LITERATURE AND SLAVIC NEOMYTOLOGISM
AS A SUBTEXT IN VASKO POPA'S POETRY

Summary

Of all subtexts in Vasko Popa's poetry studied so far, it seems that the least studied is the one which relates certain poems and circles of poems of this poet to the alchemic tradition. In the book of poems *Nepočin-polje* we recognized several such links. In the first place, it is the case of the book's symbol whose basic motive is Uroborus, which has a significant position in the alchemic symbology. Moreover, in the poem *Srce belutka* we also noticed the relations with certain alchemic texts which are linked to Uroborus and life of a stone which has a heart, i.e. soul. We also found alchemic layers in the book of poems *Vučja so*. The circle of poems *Ognjena vučica*, one would say, is completely based on the motives from alchemic tradition. She-wolf is the mother-Earth, and the sky represents the male principle. In the earth, there are processes of transformation of stone and ore into the supreme matter, where the wolves-stones are embryos. In the mentioned cycle we also see the motives of fire, mercury, salt, iron, gold, which are also related to alchemy. In the same book, in the circle of poems *Vučje kopile*, more precisely in the 4th and 6th poem, one can notice relations illustrating ancient beliefs about smiths, which are again in accordance with the alchemic tradition. We also recognized the meaning of the motive of dew, which had a role in the preparation of the stone of wisdom, as well as the colours denoting specific stadiums in the process of its preparation. However, the poem *Raspra o rosi* from the book *Rez* explicitly talks about alchemy. At the end, we paid attention to the symbolism of the book *Kuća nasred drumca* which is a varied image of *the flower of flowers – the golden flower*, the birthplace of the son of wise man. Analyzing the mentioned works of Vasko Popa, we also recognized the possible influences of the authors who in their texts dealt with alchemy, too. We believe that in Vasko Popa's poetry there is an entire string of elements which could be related to alchemy, and that this paper presents only one of the possibilities of revealing an entire new research area.